

Живка Колева-Златева

БЪЛГАРСКИ НАЗВАНИЯ СЪС ЗВУКОСИМВОЛИЧЕН ПРОИЗХОД

Сред фонетично мотивираните названия особен интерес представляват образуваните чрез звукова символика. Макар по принцип да не се оспорва тяхното съществуване¹, практическото им определяне в етимологичния анализ е свързано с трудности. Няма да бъде пресилено, ако се каже, че отношението на етимолозите към този проблем не е лишено от предубеденост. Рядко в етимологични речници названия се определят като звукосимволични. Поради тази причина твърде много лексеми не получават задоволително обяснение или се определят като неясни.

В тази статия се изказва хипотеза за древна фонетична мотивираност на редица названия главно от българските говори, като се привеждат техни паралели от родствени езици, с които биха могли да бъдат и в етимологична връзка. При това се изхожда от изложените по-долу теоретични основания.

Теоретични основания

Изучаването на звукосимволичните названия и съобразяването с техните особености е изключително важно за етимологията, защото се предполага, че в древния стадий на развитие на звуковия език е бил предпочитан именно принципът на фонетична, примарна мотивираност². Това се доказва и от факта, че фонетично мотивираните названия преобладават и в ранната детска реч³, развитието на която се трактува като микродиахронен процес по отношение на езиковата диахрония изобщо. Психолингвистичните изследвания показват, че взаимосъответствието между форма и значение е особено важно

за детското езиково съзнание в ранния стадий на неговото развитие⁴. Това свидетелства за *по-голямата примитивност на фонетичния способ за мотивация* в сравнение с морфологичния и семантичния.

Естествено е звукосимволичният характер на много названия да е престанал да се осъзнава като такъв и те да са се превърнали в обикновени конвенционални обозначения на конкретни предмети и явления от действителността, тъй като в диахрония думите по принцип се стремят да се освободят от изначалната си мотивираност и да се деетимологизират. “В обикновените думи силното и ясно лексикално значение прави ненужно о с ъ з н а т о т о търсене на символиката на звученето и тя придобива латентен характер, скривайки се от вниманието не само на носителите на езика, но и на изследвачите⁵”, които при анализа на древни образувания са склонни да се ръководят от семантичните категории на съвременния си собствен език. Затова опознаването и изследването на деетимологизираните звукосимволични названия се нуждае от *обективизиращи критерии*, изведени по дедуктивен и индуктивен път.

Факт е, че в теоретична насока по отношение на звуковата символика е постигнато немалко. Изведени са признаците на звукосимволичните лексеми⁶. Сред тях са: *формалната вариативност, редупликацията, емоционалността, експресивността и образността на семантиката, типологическото сходство в различни езици*. Към формалните признаци следва да се добави и наличието на специфични фонемите⁷. Установено е също така, че в основата на номинацията на образуванията чрез звукова символика лексеми е възможно да са залегнали признаци на обектите, възприемани в коя да е сензорна модалност на човека. Това могат да бъдат признаци, получавани чрез зрението, слуха, обонянието, вкуса⁸.

Що се отнася до характерната за звукосимволичните лексеми редупликация, трябва да се отбележи следната нейна важна особеност. Тя е първият словообразователен начин, който се регистрира в детската реч. Това е свидетелство за нейната *примитивност* и обяснява факта, че именно тя е и

присъща на названията с най-примитивния тип мотивираност – фонетичната. И в ранната детска реч, и в оноματοпоетичните названия функциите на редупликацията не биха могли да се сведат до описаните от Лейкоф и Джонсън, обединени на основата на принципа: “Повече форма означава повече съдържание”⁹. Тя е просто начин за образуване на конвенционално обозначение.

В съответствие с естествената за лексикалната еволюция деетимологизация и свързаната с нея загуба на осъзнаването на самата звуко-символична природа на много названия представат да се осъзнават и техните мотивиращи семантични признаци, образност и емоционалност. Както отбелязва Воронин, звуко-символичните лексеми (както и всички други лексеми с конкретна семантика – бел. моя: Ж. К.) в своята еволюция могат да достигнат до висока степен на абстракция¹⁰. Във формата на названията също могат да настъпят изменения, главно от типа на дисимилацията, елизията, контаминацията (в резултат на сближаване с други съзвучни названия със звуко-символичен и звукоподражателен произход). Меё отбелязва, че замяната на *r или *l с *n или *i при редупликацията служи за облекчаване на говорния апарат¹¹. В резултат на фонетичните промени може да се стигне до своеобразно “замаскиране” на редупликацията. Затова изведените формални и семантични критерии за опознаване на звуко-символичните по произход названия следва да се прилагат много внимателно, винаги комплексно, с възможност за известни компромиси. Формалното и семантичното типологическо сходство между определени групи названия, което се свежда например до изразяване на едни и същи лексикални значения (или значения, изводими от едно и също първоначално значение) от сходни в структурно отношение форми (например форми с пълна или непълна редупликация), може да се разглежда като индикатор за техния звуко-символичен произход.

При етимологичния анализ с трудности е свързано не само доказването на звуко-символичния произход на названията, но и определянето на етимологично свързаните звуко-символични названия. Когато изследва такива лексеми, етимологът трябва да се съобразява с факта, че те обикновено

“не се спогаждат с фонетичните закони”¹². Това се обяснява със зависимостта на формата от значението¹³, а както е известно, произволността, немотивираността на езиковия знак е условие за свободата на неговото развитие¹⁴.

По-различният статус на фонетично мотивираните лексеми, който може да се разглежда като причина за по-различната проява в тях на фонетичните закони, се потвърждава и от данните на невролингвистиката, които по принцип претендират обясняваща сила. Те свидетелстват за по-различната психолингвистична реалност на звукоподражателните и звукоизобразителните лексеми. Както отбелязва Р. Якобсон, тези лексеми се управляват от дясното полукълбо на мозъка, което се специализира в управляването на сигналите с “пряко, непосредствено, остенсивно отношение между тяхната външна, материална форма и това, което те обозначават”¹⁵. Следователно нерегулярните формални съответствия между изследвани названия с подчертано формално сходство и твърдествена или типологически свързана семантика, особено ако са от близкородствени езици и диалекти, трябва да се разглеждат като *условие за предполагагане на фонетичната им мотивираност*. Данните на невролингвистиката, обхващащи случаите с инактивация на лявото полукълбо на мозъка, при които настъпва размиване на фонемните граници, свидетелстват за това, че размитостта, дифузността на звуковия облик на звукоимовичната лексема е еволюционно древна особеност¹⁶. Това също обяснява формалната вариативност на звукоимовичните лексеми и нерегулярните формални съответствия между етимологично свързаните от тях. Те са наследници на етимон, съществувал в различни фонетични варианти.

Нерегулярните фонетични съответствия между етимологично свързани звукоимовични названия биха могли да се дължат и на техния първоначално експресивен характер. Известно е, че експресивността в езика се постига не само чрез съдържателната страна на езиковия знак, а и чрез неговата форма, в това число и чрез фонетични промени¹⁷.

Когато изследва фонетично мотивирани названия с близка или дори твърдествена форма и съвпадащи или типологически свързани значения в различни езици и диалекти

(в това число и близкородствени), етимологът трябва да има предвид и обстоятелството, че някои от тях могат да имат *напълно независим произход*. Както отбелязва Абаев, ономато-поетичните названия по принцип ги “сближава елементарно “родство”, общност на звуко-символическия образ”¹⁸. Затова могат да бъдат регистрирани сходни по форма и значение названия в твърде отдалечени езици.

С всички изложени особености на формата, структурата, семантиката и еволюцията на звуко-символическите названия, взети заедно, трябва да се съобразява етимологът, когато формулира хипотеза за звуко-символически произход за определено название. И винаги с по-голяма сигурност ще може да се определи звуко-символическият произход на едно название, отколкото да се очертаят точните граници на неговото етимологично гнездо и точната му семантична еволюция¹⁹.

Практически наблюдения

Българските названия, за които в тази статия се изказва предположение за звуко-символически произход, са названия, в които може да бъде открита *пълна* или *непълна редупликация* на звукови комплекси, *завършващи на сонанти*, с вторични фонетични промени, главно дисимилаторни. Ексцерпирането им е извършено именно на основата на този формален критерий, но при окончателната решаваща роля на формално-семантичното типологическо сходство между различни названия. Казано с други думи, изразяването на едни и същи или типологически свързани лексикални значения от форми, съдържащи редулицирани звукови комплекси, които завършват на сонанти, послужи като предпоставка за предпологане на звуко-символически произход на етимоните на съответните названия. Ексцерпирането на представените славянски и балтийски названия (преди всичко руски и литовски) се основава на същите критерии. Тяжното съществуване беше прогнозирано, а откриването им само потвърждава формулираната хипотеза. Чрез приведения славянски и балтийски материал не се цели точното очертаване на етимологичните гнезда на разгледаните български лексеми, защото това, както стана ясно, едва ли е възможно. Цели се само илюстрирането

на възможните формални и семантични съответствия при названия със звуко-символичен произход, между някои от които е възможно родство. Някои от цитираните названия са възникнали вероятно независимо или са били повлияни от съществуващи звуко-символични названия. В този случай те представляват взаимни типологически паралели.

В работата не се цели и изчерпателното изследване на всички названия в българските говори, за които може да бъде предположен звуко-символичен произход. Това не е изпълнимо в рамките само на една статия. Разглеждат се названия, които досега не са били отнасяни към фонетично мотивираните. Някои от тях в Българския етимологичен речник²⁰ са представени като неясни. От семантична гледна точка разглежданите названия могат да бъдат обединени в няколко групи.

1. Немалко названия, които съдържат редуцирани звукови комплекси, завършващи на сонанти, изразяват значения, изводими от първоначално значение 'малък топчест предмет' (или 'малък незначителен, предмет; нещо ненужно'). Те назовават шикалки, шишарки, кочани на царевица, малки топчета, дребни плодове с топчеста форма, дребни животинки – буболечки, рибки и др. дребни предмети, определяни като незначителни, с изразявано пейоративно отношение към тях. Именно извеждането на значенията им от първоначално значение 'малък топчест предмет' (или 'малък незначителен, предмет; нещо ненужно') позволява да се обясни етимологичното родство между някои от тях.

Освен доказването на фонетичната мотивираност на представения лексикален материал в тази си част работата цели да докаже изобщо възможността за образуване на *малки топчести предмети по звуко-символичен път чрез редупликация на звукови комплекси, завършващи на сонанти*²¹.

Така например формално-семантичният анализ на българските диалектни названия: *каркалѝшка* 'екскремент на овца или коза', 'маслина' (таен говор – Гоцеделчевско), *каркалѝшка* 'екскремент от овца или коза' (Пловдивско), 'топче от хляб' (Банско), *каркалѝга* 'шишарка' (Велинградско), *кракалѝшка* 'шикалка', 'екскремент от овца или коза'

(Ихтиманско), *къркаляшка* 'топче от хляб' (Банско) [БЕР, II: 247–248, 712; III: 203], *къркълняка* 'стъклено топче за игра' (Лъки, Гоцеделчевско) [Архив за БДР при БАН], *кр̀клиця* 'въгрица, гъгрица, буболечка, *Bruchos pisi* (която яде, боб, леща, жито)' (Благоевград), *к̀рклиця* 'въшка' (таен зидарски говор), *к̀рка* 'въшка' (таен зидарски говор), *кр̀кушка* 'вид речна риба, подобна на клен, но по-дребна' (Самоков), *к̀ркүшка* 'вид речна риба, черна мряна, попче, *Gobio fluviatilis*', *к̀ркуш* 'гулия, земна ябълка' [БЕР, III: 44, 45, 205, 202, 207], *калалашка* 'царевичен плод без зърна' (Битолско, Софийско, Врачанско, Пирдопско), 'царевичен плод със зърна' (Самоков), 'шушулка на бобови растения със зърна или без тях' (Брезнишко), 'сърцевина на изгризана ябълка' (Трънско), 'пипер, *Capsicum annuum*', *ка̀калашка* 'царевичен плод без зърна' (Битолско), *ка̀каляшка* 'царевичен плод без зърна' (Белослатинско), 'шикалка', 'шишарка' (Гюмюрджинско), *кокалашка* 'обелен царевичен кочан' (Кюстендилско), *ка̀калешка* 'екскремент на овца, коза, заек и др.' [БЕР, II: 150], *кукур̀ада* 'царевичен кочан' (Гоцеделчевско), *кукур̀ади* 'шишарки на вид бор' (Драмско), 'изпражнения' (Странджа), *кокор̀ада* 'шишарка' (Гоцеделчевско), *кукур̀ежки* 'шишарки на вид бор' (Гоцеделчевско), 'екскременти на овца, коза и др.' (Гюмюрджинско), *кукур̀ешка* 'охлюв' (Банат) [БЕР, III: 106, 107] показва, че тяхната форма е изводима от *редуплициран звуков комплекс *к̀гк̀г-* с последвали дисимилаторни промени: **к̀гк̀г̀-*, **к̀гк̀г̀-*, **к̀гк̀г̀-* (също и с дисимилаторно изчезване на сонанта), **к̀гк̀г-* и *нерегулярни вокални промени*, а значенията им по метонимичен път са изводими от първоначално значение 'малък топчест предмет' (или 'малък незначителен, предмет; нещо ненужно'). Всъщност формата **к̀гк̀г-* може да бъде получена чрез редеревация от **к̀гк̀г̀г̀-* / **к̀гк̀г̀г̀-* при осмислянето на нейния завършек като суфикс (срв. формално-семантичните отношения при *к̀рка* и *к̀рк̀клиця* 'въшка'). По принцип осмислянето на дадена често повтаряща се в различни звукосимволични по произход лексеми част от основата като наставка е напълно възможно²². Формите **к̀гк̀г̀г̀-* / **к̀гк̀г̀г̀-*, **к̀гк̀г̀г̀-* могат да бъдат обяснени и като получени чрез непълна редупликация (или "пречупена"

редупликация – вж. термина у Ст. Младенов²³) от същия звуков комплекс, от който са получени и формите *къркър- / *къркъл-.

Към дадената група названия могат да бъдат отнесени още рус. диал. *кракальа* (удар?) 'замръзнали буци пръст; грапавини на леда', *крѡкальцы* 'замръзнали буци пръст по пътя', *крѡкалка* 'вид кокиче' [СРНГ, XV: 165, 273, 365], *кокѡра* 'топче, пръст, сняг', *кокѡрка*, *кокѡръка* 'дребни топчета в млякото, образувани още във вимето на кравата' [СРНГ, XIV: 94, 96–98], лит. диал. *karkālė* 'въшка', *karkaliūkas* dem. 'пъпка на дърво', *karkolas* 'топче; кълбо', *kankorežis* 'шишарка', 'кочан на царевица', 'надбъбречна жлеза', *kirkužė*, *kurkužė* 'шишарка', *kurkalas*, *kurkolas*, *kurkulas*, 'жабешки хайвер', 'възелче, неравност в преждата', 'топче, парче' [LKŽ, V: 290, 840, VI: 953, 955, 958–959].

Подобна вариативност във формата може да бъде наблюдавана в думи със звукоподражателен произход, за които етимологичната връзка не би трябвало да се оспорва: бълг. *бърборя* – диал. *бърбѡля* – диал. *брѡбря* – *бѡбря* (<*bъrbъr-) [Названията са цитирани по БЕР, I: 100, където обаче не са обединени в едно етимологично гнездо]; *мърморя* – *мѡрмря* – *мрѡмря* – *мѡмря* (<*mъrmъr-) [Названията са цитирани по БЕР, IV: 395, където също не са обединени в едно етимологично гнездо]; *кукуругу* – *къркълугу* (за петел) издавам особен глас (Драка, Бургаско) – *керкилѡгѡм* (Съчанли, Гюмюрджинско) [Бояджиев 1971:42] (<*къркър-). Следователно такъв тип формална вариативност при фонетично мотивирани названия, образувани чрез редупликация на звукови комплекси, съдържащи сонанти, е възможна.

Съществуването на паралелни форми с пълна и непълна редупликация е характерно за оноματοпоетичните названия. Такива примери привежда и Ст. Младенов²⁴. При наличие на етимологична връзка между тях формите с пълна редупликация би следвало да се разглеждат като изходни по отношение на формите с непълна редупликация. Обратният процес трудно би могъл да намери обяснение.

Формалното сходство между изследваните названия с глаголи със звукоподражателен характер, подчертавано и от

структурното им сходство (форми с редупликация), понякога става повод за търсене на пряката им мотивираност от последните. Така например за *каркал̀ашка* БЕР предполага мотивираност от незасвидетелстван звукоподражателен глагол **къркам* '(за изхождащо се животно) издавам особен шум' [БЕР, II: 247–248]. При първоначално значение 'екскремент на коза или овца', каквото се предполага в такъв случай, трудно биха намерили обяснение другите значения: 'маслина', 'топче от хляб', 'шикалка', 'шишарка'. За *кр̀клица* 'гъгрица, буболечка', *к̀рклица*, *к̀рка* 'въшка' БЕР предполага мотивираност от звукоподражателния глагол *къркам*, без да посочва кои са основанията за такава хипотеза [БЕР, III: 205]. Също и за *кър̀шка* 'вид речна риба, черна мряна, попче, *Gobio fluviatilis*' предполага звукоподражателна мотивираност, подобна на *кр̀кавец* 'жерав' [БЕР, III: 207]. Приведеният довод, че този вид риба издава своеобразен звук при хващане с ръка, дава основание и за такава хипотеза.

Възможно е някои от цитираните названия да имат независим произход, но не е възможно всички те да са възникнали напълно независимо, тъй като са от близкородствени диалекти. Възможно е съществуването на формална вариативност от типа на *kR-kR-* /*kVR-kVR-* /*kRV-kRV-* още на древна основа, когато езиковото съзнание все още е осъзнавало звуковата символика на вариращите форми. Вариативността би се способствала от стремежа към диференциация на лексикално-семантичните варианти, развити от твърде общото първоначално значение 'малък топчест предмет' (или 'малък незначителен, предмет; нещо ненужно'). Езиковото съзнание противодейства на създаващата се омонимия обикновено с фонетични средства²⁶. Хипотезата за звукоподобия произход на етимона/етимоните на разглежданите названия обяснява и нерегулярните фонетични изменения (главно на вокалите) в техните континуанти.

Друга редица названия, които представляват типологически паралел на разгледаните във формално и семантично отношение, са например: бълг. диал. *бар̀болки* 'малки топчета върху плат, трико, които се появяват след носене на дрехата', 'бучки (в крем)' (Благоевград), *боб̀нка*, *боб̀лка* 'черничев плод', *бобой*

'вид речна или блатна риба, бабой', раст. *Centaurea orientalis* [цит. по БЕР, I: 59, където названието е представено като неясно], *бърбулè* стъклено топче за игра (Кюстендилски говор) [Младенов 1971:139], *брабòнка*, *бърбòнка* 'екскременти на овца или коза', 'черничев плод', *бърбушка* 'екскременти на овца или коза' (Прилеп) [БЕР, I: 101], *брьбонка* 'малко твърдо зърно плод от дърво или храст', 'топчести зърна, които се образуват по листата на дърветата', 'екскременти на овца или коза', 'черничев плод', 'подпухнало ударено място' [Геров, I: 75–76], *брьбойка* 'плод от смрика' [Геров, I: 75], *барабòй* (Изт.), *барабòйка* (Тетевенско), *барбòй* (Карловско; Ловешко и др.), *брбой* (Панагюрско), *барамбòй* (Ботевградско), *брамбòй*, *бръмбòй* (Копривщица; Луковитско и др.), *бръмболе* (Самоковско), *бръмбуле* 'картофи' (Самоковско) [БЕР, I: 32], *бръмбалешка* 'овче испражнение' (Костурско) [Шклифов 1977: 213], *бърмбòлкъ* 'вид синя слива, по-заоблена от обикновената' (Троянски говор) [Ковачев 1968: 193], *бумбалè* 'вид дребен боб с топчести зърна', *бумбалès* 'топчест' (Ботевград) [Илчев 1962: 187], чеш. *brambor*, *brambora* 'картоф', *bambule* 'топче', рус. диал. *балабòлка* 'цвете от семейство *Campanula L.*', 'плод на картоф със семената, израснал на стъблото след цъфтежа', 'голям сочен зърнест плод от храстови растения', *барабòшка* 'риболовна плувка', *барабòшки* 'картофи', *барабòля* 'картоф', рус. диал. *бърболка*, *бърбылка* [СРНГ, II: 65–66, 102; III: 282], лит. *burbuolè* 'удебелен край на пръчка', 'пъпка на дърво', 'шишарка', 'кочан на царевица', лит. *burbulas* 'мехур', диал. 'топче (глина, сняг)', [LKŽ, I: 1178, 1181], *bambólikas* 'топчест предмет', 'тестено топче в ядене' [LKŽ, I: 635].

И сред тези названия биха могли да се изведат континуанти на една и съща праформа. Възможно е и съществуването на древна формална вариативност, както и контаминирането на различни редици названия. Всъщност с по-голяма категоричност може да се определи оноματοпоетичният произход на названията и с по-малка – етимологично свързаните между тях.

Според БЕР названията *брабòнка*, *бърбòнка*, *барабòнка*, *барбòнка* 'плод на черница', 'екскремент от дребен рогат добитък или от заек' са получени чрез кръстосване от *бобонка*

и *дърдонка* [БЕР, I: 33]. От своя страна *бобонка* 'черничев плод' се разглежда като континуант на етимона на *боб*, а *дърдонка* 'екскремент от дребен рогат добитък или от заек' като сродно с *дриска*, с наставка е по *бобонка*. Самата наставка не получава обяснение, както и формата *боболка*. Има причина и от семантичен характер тази хипотеза да е малко вероятна. В славянските езици континуантите на етимона на *боб* обикновено означават 'бакла', което свидетелства за древния характер на названието с това значение. Трудно обяснима е еволюцията на значението 'бакла' в 'плод на черница'. Трудно биха намерили обяснение и регистрираните от Н. Геров значения 'малко твърдо зърно плод от дърво или храст', 'топчести зърна, които се образуват по листата на дърветата', 'екскременти на овца или коза', 'черничев плод', 'цицина' на *бръбонка* [Героу, I: 75–76], 'малки топчета върху плат, трико, които се появяват след носене на дрехата', 'бучки (в крем)' на *барбълки*. Всички те биха могли да бъдат получени от по-общо значение 'малък топчест предмет' (или 'малък незначителен, предмет; нещо ненужно').

Трудно може да бъде прието и обяснението за еволюцията на названието за картофи *барабой* (с варианти *барабойки*, *барбой*, *брбой*) от Branibor, чешкото име на Бранденбург, откъдето са пренесени картофите в Чехия и др. страни на Европа²⁵. На тази хипотеза противоречи регистрираното у Н. Героу название *брбойка* 'плод от смрика' и рус. диал. *балаболка* 'цвете от семейство *Sampanela L.*', 'плод на картоф със семената, израснал на стъблото след цъфтежа', 'голям сочен зърнест плод от храстови растения', *барабойшка* 'риболовна плувка', *барабойшки* 'картофи', *барабуйля* 'картоф', чиито значения биха могли да бъдат получени от по-общото значение 'малък топчест предмет' на етимона, от който са получени и континуантите *бръбонка*, *бобонка*. Това, че картофите се разпространяват късно в Европа (18 в., а са пренесени от Америка в 16 в.), не означава, че и названието им е образувано късно. Съвсем естествено е новият предмет да бъде назован със старо название с общо значение (от типа на родово значение).

Могат да се приведат и други примери на названия, образувани чрез редупликация, назоваващи малки топчести

предмети, дребни предмети, определяни като незначителни, с изразявано пейоративно отношение към тях: бълг. диал. *гангарица* 'едра пуканка' [цит. по БЕР, I: 229, където названието е представено като неясно], бълг. диал. *гръгарче*, 'черупка от дребно охлювче, употребявана за наниз и украса' [цит. по БЕР, I: 287, където названието е обяснено като звукоподражателно, което също е възможно], *грагор* 'камениста и песъчлива нива, чакъл' [Геров, I: 243] (Срв. с лит. диал. *gurgolas, gargalas, gurga* 'взел в прежда или удебелено място', *gurgulas* 'мехур', 'топче', 'взел в прежда', 'gurgutis' 'шишарка', с които е възможна етимологична връзка); бълг. диал. *дърдор* 'камениста нива' [цит. по БЕР, I: 460, където названието е обяснено като звукоподражателно поради шума на камъните при оран], бълг. диал. *дърдонка* 'екскремент на коза или овца' (за което стана въпрос и по-горе); бълг. диал. *пѣнпур* 'мехур' [цит. по БЕР, V: 155, където названието е представено като неясно] (Срв. с лит. *pimpuras* 'пъпка на растение', диал. 'удебелено място в прежда', с което е възможна и етимологична връзка); бълг. диал. *дзандзара* 'кратунка за украса, пацарка' [цит. по БЕР, I: 374, където названието е представено като неясно], *джунджурии* пренебр. разг. 'дребни неща, обикновено непотребни' [цит. по БЕР, I: 371, където названието е представено като звукоподражателно, което също е възможно]; *дзиндзълка* 'слива жанка' [цит. по БЕР, I: 377, който неубедително извежда названието от *дзиндза* 'подутина от удар по тялото; пестник, юмрук', с начално значение 'слива с топчеста, обла форма]; *мармарък* 'название на каква да е част от всякакъв уред' [цит. по БЕР, III: 671, където названието е представено като неясно], *мермерѹда* 'насекомо сечко-бечко, *Сегамбух*' [цит. по БЕР, III: 749, където названието е представено като неясно], *мърмор* 'слабо дете', *мърмор* 'малка водна кафява ракообразна животинка, която често се среща във водата на студени изворчета', *мърморци*, *мърморци* 'попови лъжички', *мърморѹц* 'насекомо *Gyrinus natator*, мамарец', *мрмолец* 'малък рак', *мамарец* 'водно ракообразно животинче', *мормулец* 'малко насекомо; дете в утробата на майка си' др. [цит. по БЕР, III: 632; IV: 245, 416, който не предлага задоволително обяснение нито за формата на названията, нито

за техните значения]; *мамул* 'царевичен плод на кочан', 'царевичен кочан без зърна', *мамълъки* 'малки топчета в прежда, неразтънени както трябва; брашнени топчета във вода', 'пашкули на копринена буба', *мамълъка* 'нещо сгънато и свито без ред', 'навита без ред прежда', 'свитък сено за товарене на добитък [цит. по БЕР, III: 634, който не предлага задоволително обяснение за названията] и др.

За всички от изброените названия може да се допусне звуко-символичен произход. Възможно е етимоните на някои от тях да имат звукоподражателен или друг произход, но като цяло не може да се отрече фактът, че често форми с редупликация назовават малки предмети с топчеста, овална форма и дребни предмети, определяни като незначителни, с изразявано пейоративно отношение към тях. Това е индикатор за древна звукова символика. Такива названия могат да бъдат открити вероятно във всички езици. Те потвърждават факта, че видимото многообразие от конкретни проявления може да бъде сведено до ограничено количество същности, типове.

2. Към звуко-символичните названия би могло да бъде отнесено по всяка вероятност и бълг. диал. *кръколица* / *кърколица* 'лъкатушна линия, зигзаг' [цит. по БЕР, III: 206, където названието неубедително се извежда от незасвидетелстваното **кърколица*, производно от *кълк* 'завой; крив път']. Основания за такава хипотеза дава, първо, формата на названието, която може да бъде обяснена като получена чрез редупликация с дисимилаторни промени както на гласната, така и на сонанта. Като сигурен типологически паралел може да бъде приведено нем. *Zickzack* 'зигзаг' — название с редупликация, което обикновено отнасят към фонетично мотивираните²⁷. Като фонетично мотивирани определя М. Москов и бълг. диал. *джонгул* 'стъбло на растение; дърво без връх и листа', *чонгул*, *чонгал* 'очупено, окастрено дърво', *кзнгул* 'изкривен човек, кука', тур. *ganga* 'криви рога на домашно животно'²⁸. Значенията на тези лексеми са изводими от първоначално значение 'нещо криво; крива линия, пръчка, дърво'.

Възможно е бълг. диал. *кръколица*, *кръколица* да е от общ произход със следните славянски лексеми: бълг. диал. *къркел* *ага* 'тестено украшение върху кръгъл домашен хляб'

(Родопски речник – [Стойчев 1970: 177]), рус. *ка̀ра̀кули* 'нечетливи, небрежно написани букви', диал. 'криво дърво, клон' [Даль, II: 90], струс. **кроколоватый** 'чепат, разклонен' [Срезневски, I: 1327], рус. диал. *ка̀ра̀куль* 'клон', *ка̀ра̀ку̀лька* 'разклонено, криво дърво', *ка̀ра̀куля* 'криво дърво', разклонен връх на бор', *ка̀ра̀кул* 'криво дърво' [СРНГ, XIII: 71], *корколя́тый* 'разклонен, чепат' [СРНГ, XIV: 334], *кра̀коль* 'клон на дърво', *кракале́стый*, *кракаля́стый*, *краколи́стый*, *крёкòвìстый* 'разклонен (за дърво)' [СРНГ, XV: 165, 209], *кряковя́стый* епитет за дъб [СРНГ, XV: 340], *кряковìстый* 'силен' – епитет за дъб [СРНГ, XV: 367], рус. диал. *ко̀ко̀ра*, 'корен на дърво', 'крива пръчка', 'чепат отрязък от дърво', 'уродливо изкривено дърво' [СРНГ, XIV: 93], *ко̀ко̀рь* 'изровено с корените дърво', 'чепат, сакелит дънер' и др. [СРНГ, XIV: 98], *крёк̀ва* 'тояга, върлина', *крёк̀ра* 'дебела върлина' [СРНГ, XV: 280, 209], *крякальцы́* 'двете странични летви на шейна' [СРНГ, XV: 365], *кряк̀ва* 'тояга', 'чепата тояга, която използват в каруцата при подреждането на дърва, сено върху нея', *кряковы́*=*крякальцы́* [СРНГ, XV: 366, 367], срхр. *крку̀льа* 'вид дървена вила', пол. диал. *karkulica* 'пръчка с огънат край', словин. *karkuleca* 'пръчка с огънат край' [цит. по ЭССЯ, XIII: 217], лит. *karkõpas* 'пръчка с огънат край' [LKŽ, V: 295] и др.

Възможно е съществуването на формална вариативност от типа на *kR-kR-* /*kVR-kVR-* /*kRV-kRV-* още на древна основа, когато все още се осъзнавала звуковата символика на вариращите форми с цел да се диференцират лексикално-семантичните варианти, развити от твърде общото значение 'нещо криво'. Приемането на хипотезата за ономатопоетичния произход на етимоните на разглежданите названия обяснява и нерегулярните фонетични изменения в тях. Затова не би следвало при очевидността на етимологичната връзка между такива названия като рус. диал. *ка̀ра̀кул* 'криво дърво', *ка̀ра̀куль*, *краколь* 'клон', *кракале́стый*, *кракаля́стый*, *краколи́стый*, *крёкòвìстый* 'разклонен (за дърво)', *кряковя́стый*, *кряковìстый* 'силен' – епитет за дъб да се прибягва към идеята за древна апофония²⁹, тъй като не се очертават своизоизменителни или словообразователни значения, които би трябвало

да се изразяват чрез нея. Също и идеята за тюркски произход на рус. *каракули* мн. 'нечетливи, небрежно написани букви', диал. 'криво дърво, клон' (<тюрк. *karakol* (буквално 'черна ръка')³⁰ трудно може да бъде приета, тъй като в такъв случай не получават обяснение другите близкочвучащи руски лексеми с тждествена и типологически свързана семантика.

3. Звукосимволичен произход може да се предположи и за бълг. диал. *мзрмаля* 'качамак' [цит. по БЕР, IV: 415], където названието е представено като неясно], *мамалига* 'качамак', *понара* 'надробен хляб във вода, чай или мляко', 'рядка каша', *понара* 'рядка каша от царевично брашно' [цит. по БЕР, V: 523–524, който, позовавайки се на Скорчев, Филипова-Байрова, извежда промененото поради народна етимология българско название от гр. *παρα*, заимствано от итал. *parpapa* 'супа от хляб'].

Във формите на тези названия се открива пълна или непълна редупликация, а значенията им са изводими от първоначално значение от типа на невкусна гозба, буламач с пейоративен характер. Като типологически паралели могат да бъдат приведени следните названия с пейоративна семантика, в които също могат да бъдат открити редуплицирани звукови комплекси: лит. диал. *birbalas* 'лоша бира', *birbalė* 'домашна водка', *karklinė* 'домашна водка', *kurkalynė* 'обикновена, невкусна каша', *marmalas* 'лоша гозба, буламач' [LKŽ, I: 836; V: 293; VV: 869].

Анализираните редици от названия, за които беше предположен звукосимволичен произход, вероятно могат да бъдат продължени и с други примери както от български, така и от други езици. Изследваният лексикален материал потвърждава първоначалната хипотеза, че изразяването на едни и същи лексикални значения (или значения, свързани типологически) от форми с редупликация, понякога "замаскирана" поради вторични фонетични промени, не е случаен факт и може да се използва като критерий в етимологичните изследвания за опознаване на оноματοпоетичните названия.

БЕЛЕЖКИ

¹ Не са малко работите, посветени на звуко-символични названия в различни групи езици. Вж. подробна библиография в: **С. В. Воронин**. Основы фоносемантики. Ленинград, 1982, с. 13–17.

² Вж. подобно мнение в: **Н. В. Черемисина**. Семантические принципы в диахронии языка и в динамике текста (к проблеме взаимоотношения языка и мышления). – В: Вопросы исторической семантики русского языка. Калининград, 1989, с. 10–11. А Воронин говори изобщо за “изобразителен произход” на езика, което предполага не само фонетичната мотивираност на названията, но и съпровождането им с жестове – **С. В. Воронин**. Цит. съч., с. 129–145.

³ Вж. този факт, констатиран например в: **А. М. Шахнарович**. Психолингвистические проблемы овладения общением в онтогенезе. – В: **Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов, А. М. Шахнарович**. Теоретические и прикладные проблемы речевого общения. М., 1979, с. 168–170.

⁴ Вж. например **Е. И. Негневицкая, А. М. Шахнарович**. Язык и дети. М., 1981, с. 22–23.

⁵ **А. П. Журавлев**. Фонетическое значение. Ленинград, 1974, с. 142.

⁶ Вж. **С. В. Воронин**. Цит. съч., с. 87–90, където е обобщен опитът от множество теоретични и практически изследвания.

⁷ Вж. този факт, констатиран например в: **Е. Д. Поливанов**. По поводу звуковых жестов японского языка. – Статъи по общему языкознанию. М., 1968, с. 295–305; **М. Москов**. Турски и тюркски заемки от звукоподражателен и незвукоподражателен характер в балканските езици. – Годишник на СУ, LXII, С., 1969, с. 436–442.

⁸ **С. В. Воронин**. Цит. съч., с. 88.

⁹ **G. Lakoff, M. Johnson**. Metaphors We Live By. Chicago, London, 1980, p. 127–128.

¹⁰ **С. В. Воронин**. Цит. съч., с. 129.

¹¹ **А. Мейе**. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. Москва – Ленинград, 1938, с. 197.

¹² **В. И. Абаев**. Как можно улучшить этимологические словари? – Этимология 1984. М., 1986, с. 20.

¹³ **A. M. S. McMahon**. Understanding language change. Cambridge University Press, 1995, p. 177.

¹⁴ Вж. **А. П. Журавлев**. Типы значений слова и их мотивированность. – Проблемы мотивированности языкового знака. Калининград, 1976, с. 20–25.

- ¹⁵ Р. Якобсон. Избранные работы. М., 1985, с. 274–275, 283.
- ¹⁶ С. В. Воронин. Цит. съч., с. 143.
- ¹⁷ Вж. по този въпрос например: I. Němec. Rekonstrukce lexikálního vývoje. Praha, 1980, s. 27–30.
- ¹⁸ В. И. Абаев. Цит. съч., с. 18.
- ¹⁹ Според Абаев звукосимволичните думи нерядко се характеризират със “семантични причудливости”: В. И. Абаев. Цит. съч., с. 20.
- ²⁰ Български етимологичен речник. С., 1971 и сл.
- ²¹ Отчасти типологически паралел тази идея намира в цитираното по-горе изследване на М. Москов, който открива фонетично мотивирани названия на малки предмети с овална форма сред тюркските заемки в българския език (от типа на *гангал* ‘връзка от лико, рафия, прежда’ *кангал* ‘свитък от желязо, свитък от чиле’, *гънгал* ‘мехур’, *чангали* ‘картофи’, *шангал* ‘земна ябълка, гулия’, *тангури* ‘вид сливи’, *дангурки* ‘вид сини сливи’, *джунгули* ‘жълти диви сливи’ и др.), но не обяснява формата им като получена чрез редупликация, а чрез “специални звуко-подражателни суфикси”: М. Москов. Цит. съч., с. 437, 512–514.
- ²² По подобен начин С. В. Воронин обяснява например произхода на итеративните RL-форманти в германските езици и като доказателство за звукоизобразителния им произход привежда факти от езици от други семейства, където се констатира аналогични по форма и значение суфикси: С. В. Воронин. Цит. съч., с. 113–114.
- ²³ Ст. Младенов. Сравнително индоевропейско езикознание. С., 1936, с. 313.
- ²⁴ Ст. Младенов. Цит. съч., с. 313.
- ²⁵ Вж. Ст. Стойков. Названията на картофите в българския език. – В: Езиковедски изследвания в чест на Ст. Младенов. С., 1957, с. 129; БЕР, I, с. 32.
- ²⁶ Вж. подобни примери в: Л. А. Булаховский. Введение в языкознание. М., 1953, с. 69; I. Němec. Цит. съч., с. 54.
- ²⁷ Вж. например В. В. Левицкий. Фонетическая мотивированность слова. – Вопросы языкознания, 1994, № 4, с. 27.
- ²⁸ М. Москов. Цит. съч., с. 509, 512.
- ²⁹ Вж. подобен подход в: Р. М. Козлова. Образование с корнем *(s)kor̥k-/*(s)kor̥c̥ в славянских языках. – Этимология 1982. М., 1985.
- ³⁰ Вж. тази идея, изложена например в: М. Фасмер. Этимологический словарь русского языка. М., 1986 – 1987. т. II, с. 192. Этимологический словарь русского языка. Под ред. Н. М. Шанского. М., 1963 и сл., т. II, с. 63–64.

СЪКРАЩЕНИЯ

Архив за БДР при БАН – Архив за Българския диалектен речник при Българската академия на науките;

БЕР – Български етимологичен речник, София, 1971 и сл.;

Бояджиев 1871 – Т. Бояджиев. Речник на говора на с. Съчанли, Гюмюрджинско // Българска диалектология (Проучвания и материали), т. VI. София, 1971.

Геров – Н. Геров. Речник на българския език. София 1975 – 1978;

Даль II – Вл. Даль. Толковый словарь живого великорусского языка, т. II, Москва, 1989;

Илчев 1962 – Ст. Илчев. Към ботевградската лексика // Българска диалектология (Проучвания и материали), т. I, София, 1962;

Ковачев 1968 – С. Ковачев. Троянският говор // Българска диалектология (Проучвания и материали), т. IV, София, 1968;

Младенов 1971 – М. Младенов. Из лексиката в Кюстендилско, БД, VI, София, 1971;

Срезневски, I – И. И. Срезневский. Словарь древнерусского языка. М., 1989;

СРНГ – Словарь русских народных говоров. Глав. ред. В. П. Филин. Ленинград, 1965 и сл.;

Стойчев 1970 – Т. Стойчев. Родопски речник // Българска диалектология (Проучвания и материали), т. V, София, 1970;

Шклифов 1977 – Б. Шклифов. Речник на костурския говор // Българска диалектология (Проучвания и материали), т. VIII. София, 1977;

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. под ред. О. Н. Трубачева, Москва, 1974...;

LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas. Vilnius, t. I – 1968, t. II – 1969, t. III – 1956...